

VASAS SAMU

EGYRE GAZDAGABBAN, EGYBE KEVESEBBEN

A Nádas patakának egy jobb oldali völgykatlanában települt az egyik legnagyobb kalotaszegi falu, a kőfaragóiról, színes népviseletéről és mindmáig fennmaradt érdekes szokásairól ismert Vista. A falu neve 1229-ben tűnik fel először Visata formában a váradi tüzesvaspróba-istenítéletek töredékes jegyzékében. Ekkor Kolozsvár várbirtoka. 1291-től püspöki, 1542-től fejedelmi, illetve kincstári birtok, a század végétől a jobbágyfelszabadulásig magánföldesúri tulajdon. A települést körös-körül az óharmad közepe táján lerakódott „durva mészkőrétegek” övezik, amelyekbe mélyen bevágta medrét a falu két kis pataka, a Kisréti vagy Csorgó utcai és a Hidegkúti patak. A sok kis forrásból táplálkozó csermelyek vize éppen a falu központjában egyesül, s innen mintegy két kilométeres folyás után jut el a Nádas patakába.

A mészkőoldalakra települt vékony termőtalaj harmadrendű szántója és sovány, kavicsos legelője láttán már sejteni lehet a vistaiaknak a földdel folytatott évszázados küzdelmét. Mostoha, szűkösen termő határa magyarázatot ad a túlhajszolt, szorgos munkára, de a nagyobb kenyérhez juttató népi találékonyságra is. Nehezen megszerzett jövedelmüket a vistaiak eszükkel és ügyes kezükkel növelték.

A küzdelemben kialakult zárt, sajátos rendet a múlt század végi és ezt követően a század eleji ipari fellendülés s a vele együtt jelentkező társadalmi forrongás és gyors ütemű polgárosodás törte meg.

A falu földművesei a változásokra először inkább ösztönösen, mint tudatosan reagáltak. Végül azonban felismerték, hogy a gyenge termőerejű talajon a mezőgazdasági termelés hagyományos módszereinek a tökéletesítése — távlatokban gondolkodva — nem lesz lehetséges, s a föld képtelen lesz kielégíteni a felszökő igényeket s hogy az állapoton a görcsös takarékoskodásba fulladó szerény felhalmozás is csak vajmi keveset enyhíthet. A század eleji helyzet nem egy kiutat kereső kísérletező gazdát és ezermestert dobott fel a faluban, akik többlettáru-termelésükkel, ügyességükkel és művészi hajlamaik kamatoztatása révén igyekeztek helyzetüket megszilárdítani. Ezzel lehet különben magyarázni a korábban kimondottan földművelőkként dolgozók szinte fejvesztett áramlását az adódó különféle munkahelyek felé.

Életvitelükben a legmélyrehatóbb változásokat mégis talán az ötvenes évektől kezdődően észlelhetjük, amikor a mezőgazdaság szocialista átalakítása és a munka egy részének gépesítése folytán felszabadult munkaerőfőlösleg a közeli Kolozsvár és Egeres gyáraiban, üzemeiben helyezkedett el. Ez volt a falu története során a legnagyobb munkaerő-átvándorlás, amely forradalmasította nemcsak a család tagjainak egymáshoz való viszonyát, hanem azok egész életében idézett elő szerepátvándorlásokat, feladat- és súlypont-áthelyeződéseket. Az otthon maradó anya szerepe érezhetően megnőtt: neki kellett átvennie a naphosszat távol dolgozó családfő addigi irányító, meghatározó szerepét is. Így nem-

csak a gyermeknevelés, a ház körüli munkák elvégzése és azok szervezése vált mindinkább az ő feladatává, hanem lassan a család jövedelmének elosztása és az anyagi befektetések meghatározása, súlypontosítása is. A család létfenntartási költségeit meghaladó jövedelmükre támaszkodva, lassan egy különös életmódot, életvitelt, sajátos mikrokozmoszt alakítottak ki, amely sok tekintetben különbözik még a szomszédos Nádas menti falvakétól is.

Sokat írtak, beszéltek már erről a különös faluról. Számba vették, lefényképezték, filmezték egyre gazdagodó és színesedő népviseletét, megcsodálták sajátos stílusú, gazdagságot árasztó, hatalmas házait, az asszonyok bútorfestő ügyességét, a férfiak kőfaragó művészetét, a lakodalmak és keresztelők pompáját, mindent, amit jólesik látni, s ami az idegent elbűvöli. Én azonban ez alkalommal a falu hétköznapiabb dolgairól, rejtettebb kérdésekről, küzdelmekről, helytállásról és emberi sorsokról írok, mert tudom, hogy ez szintén hozzátartozik a valóságos faluképhez.

Foglalkozási sokarcúság

A föld az évszázadok során egyre nehezebben teremte meg a falubeliek számára szükséges kenyérgabonát, zöldségeket, takarmányt és rosnövényeket. A legjobb gabonatermő területek a Nádas patak jobb oldali teraszai: Dorgó és Palota. A többi ennél jóval gyengébb minőségű, sovány, sok munkát igénylő föld. Ráadásul a termelészövetkezet megalakulásáig háromfordulós nyomás-rendszer uralkodott. A határ egyharmada minden évben „pihent”, rajta négy juhturma, azonkívül disznók, kecskék, libák legeltek. Valójában a határ kétharmad részének kellett megteremnie az emberek kenyerét és ruházatát. A századfordulóig, pontosabban 1910-ig, kenyérgabona gyanánt a falusiak előtt ma már ismeretlen *tönkölyt* (a tönke vagy kétszemű búza távoli leszármazottját) is termesztették, a hatvanas évekig pedig eredményesen használták fel a sertéshizlalásban az akkoriban még termelt ősi búzafajtát, az *alakort* is.

A természeti adottságokat okosan felismerve, a falu határában három helyen még a múlt században is mészégető-kemencéket állítottak fel. A *Széláj végén*, Vista és Gorbó határánál: *Árvát-hídjánál* és *Hidegkútnál* gyakran lobogtak a tüzek, égették a *Köveshegyen* kitermelt mészkövet. Az égetés befejezte utáni napon a 20—30 fogatból álló szekértábor már előállt, s majdnem forrón rakták a szekerekre az égetett meszet. Sietni kellett, nehogy eső érje, s emiatt a keserves munkával előállított mész „elégjen”. Az is megtörtént, hogy a magas hőmérséklettől egy-egy szekér néha ki is gyulladt. A mésszel megrakott bivalyszekerek karavánszerűen egymás után haladtak a kolozsvári, zilahi, hunyadi megrendelők felé.

A fuvarozás, úgy látszik, kedvükre való foglalkozás volt, mert a vistaiak — főleg kolozsvári megrendelésre — nemcsak meszet, hanem falkövet (terméskövet), faragott követ és fát is fuvaroztak. Egymagában a fuvaros ritkán vagy talán sohasem indult el. Egy-egy megrendelésnek eleget téve, a vállalkozó gyakran 70—80 szekeret is megrakott és irányított a végállomásig. A fuvar nem ritkán több napig is eltartott. A tűzifa-fuvarosok például a topaszentkirályi erdőből szállították a fát

Kolozsvár gyáraiba és iskoláiba. Ezek a fuvarok éppen két napot és két éjszakát vettek igénybe. Első éjszaka elindultak a kitermelőhely felé. Közös erővel nappal megrakodtak, és a tábor estére már Csíkos-tóig, Vista határáig ért. Ott kifogták az állatokat, jószág és ember egyaránt pihent, erőt gyűjtött a másnapi úthoz. Az állatokkal csak egyetlen őrszem maradt, a többi fuvaros fél éjszakára a saját családi házába húzódott. Éjfél után nemsokára újra útnak indult a tábor, hogy a nagyváros reggeli csúcsgalmának beálltaig a megrendelőnél legyen az áru.

A vállalkozó kedvű, üzleti szellemű férfiak hajdanában nem riadtak vissza a kupeckedéstől sem. Kifürkészték, hogy hol, melyik vásáron olcsóbb vagy drágább a jószág, és a haszon reményében hajtották felvásárolt jószágukat városról városra.

1870-ben épült meg a Nagyvárad—Kolozsvár vasútvonal. Ez akkor új munkalehetőséget jelentett a falu férfitaláltsága számára is. Rövid belekóstolás után 30—50 ember lépett vasúti munkába, és felvállalták a megépítendő vasút egy-egy szakaszát. A későbbiek során még nagyobb vállalkozásokba is belefogtak. Távoli vidékekre is elkerültek. Mondják, hogy Fálticeni (Moldova) mellett egy iparvasutat is a vistaiak építettek. Ott voltak 1949-ben a szálva—visói vasútvonal megépítésénél is. Haton ott is haltak hősi halált.

A múlt századi vasútépítés alkalmával olasz kőfaragók jártak nálunk. Tőlük a vistaiak ezt a mesterséget is gyorsan eltanulták. Az emlékezetben ma is élő első kőfaragómesterek Kovács István Dombi, Barta János Juliska és Szallós András Boka voltak. Tőlük lesték el aztán lassan a többiek is. Először még csak saját maguknak faragtak, aztán már másoknak is. Belebátorodtak, mert jól kerestek vele. Megkezdték az épületkövek faragását is. Az első faragott kőből épült ház éppen a Kovács István Dombié volt a faluban. Az ő példája nyomán szinte ragályként terjedt el a faragott kőből épült házak készítése. Ma már a mesterséget sokan ismerik és gyakorolják. A legtöbben csak a maguk szükségletére, szabad idejükben faragnak követ, többen viszont valamelyik állami vállalatnál helyezkedtek el ezzel a szakmájukkal. Nyolcan a kolozsvári temetkezési vállalat kőfaragói, hárman ipart váltottak ki a szakmára, újabb tizenketten pedig a helyi mtsz által értékesítik a környéken nagy keresletnek örvendő faragott köveiket. A faluban már három gépi körfűrész is működik. Ezekkel a gépekkel éppen munkájuk verejtékes részét végeztetik el.

Messze földön híresekké váltak a vistai kőfaragók. Az egész környéknek ők faragják a sírköveket és épületköveket. Némelyik bámulatra méltó ügyességgel és jártassággal alakítja, formálja a követ saját elképzelésének megfelelően. Kőszobrász is akad közöttük. Török István kőfaragómester például lakóházát nem kevesebb, mint huszonhat saját készítésű, zömében népi tárgyú, a vistai lakodalmak jellegzetes alakjait (vőlegény, menyasszony, vőfélyek, nyüszöleányok, násznagyok, táncos alakok) ábrázoló kőszoborral díszítette, s faragványaiból már kiállítást is rendeztek Kolozsváron.

Szorgalom tekintetében a férfiktól az asszony nép sem marad el. Érthető, hogy a foglalkozási formák megválasztásában kissé konzervatívabbak, hiszen feladataik is inkább a házhoz kötik őket, de az adott

lehetőségeken belül, fennmaradó idejük arányában, ők is rugalmasan és fogékonyan változtatják a mellékkereseti forrásokat.

Ezek sorában első helyen a szövés állott. Régebb csak sima és csíkos zsákokat, törülközőket, abroszokat, *rúdravalókat* és tányértörelőket szöttek. Szép, vékony kenderfonálból készült vászonneműiket csak úgy kapkodta Kolozsvár piacán az „úri nép”; nyári férfiruhákat és női kosztümöket varrtak belőle. A húszas évektől kezdődően az egyszerűbb szöttesek helyett az asszonyok fokozatosan áttértek a cifra szöttesek, a soknyüstös *szedettesek* szövésére. Először nyilván még egyszerűségében is szép és egységes mintaanyagú szöttesek voltak divatosak, de gátlástalan díszítő kedvükben hamarosan újabb és újabb minták szövését próbálták ki. Különböző csipke- és *vagdalásos-áttörésses* minták keverékeként ma nem ritka a 60—80 nyüstös mintakombináció szövése sem, amelynek megalkotásában nem kétes, hogy az egyediségre való törekvés játszott döntő szerepet. Volt már példa arra is, hogy a nagyanya titokban a padláson szötte a különleges mintájú szedetteket, hogy senki se lássa, csak majd lakodalom előtt, amikor *viszik a gúnyát*, hadd ölje az irigység a csodálkozó asszonyokat és leányokat.

Az ötvenes évek vége felé, amikor a mákói bútorasztalosok szokatlanul magasra emelték a cifrabútor készítésének és festésének az árát, az egyik vállalkozó kedvű leány nekifogott saját bútorra festésének. A siker láttán felbuzdulva azóta a vistai lányok anyjuk és nem ritkán barátnőik segítségével saját maguk festik, virágozzák bútoraikat. A szép régi bútordarabokat, amelyek nagyrészt még a falu utolsó bútorkészítő asztalosának, *Geczi Náninak* (Gergely János) a keze alól kerültek ki, saját maguk *lelúgozzák* (lúggal lemosás), újra alapozzák, majd újra is virágozzák; így nyilván tekintélyes összeget takarítanak meg. Sajnos a sok kéz és ízlés alaposan meglátszik a festésen, amely így elvesztette a régi bútorfestésre jellemző egységes stílust. A „naiv igyekezet” mintái egyre tarkábbak és apróbbak lesznek, s ennek következtében összehatás tekintetében is messze elmaradnak a régi „geczinániféle” átgondoltabb, átütőbb erejű minta- és színkombinációktól. A vistai újítás azonban divatot változtatott a környéken. Ma már a saját maga által festett cifrabútorral megy férjhez a mérai, a mákói és bogártelki leányok jó része is.

Az asszony nép díszítő kedvének az elburjánzását talán a gyöngyözési lázon lehet a leginkább lemérni, hiszen csaknem egész életüket a gyöngyözés tölti ki. A cifra ruhákhoz szükséges drága gyöngyöket és csillogó brossokat sok esetben külföldről szerzik be, s aztán kezdve az anyóstól, a már leánya korában férjhez készülése miatt munkálkodni kénytelen lányig, mindenki gyöngyöt fűz. A lánygyerekeket már tíz-tizenkét éves korukban befogják ebbe a munkába. Tanulás helyett *kabalát rakatnak velük* (az apró szalmagyöngyöt füzérekre fűzik, amelyek a kötények széles szalagjának a szegélyét alkotják). Nagyrészt ugyancsak a gyermekek készítik az eladásra szánt *gyöngyös bojtokat*, *karkötőket* és *nyakbavalókat* is, amelyeket Kolozsvár-Napoca piacán tej- és túróárulás közben kínálnak, vagy városi ismerőseik útján értékesítenek, s ezáltal némi többletjövedelemre is szert tesznek.

Mintegy 30—40 asszony bedolgozik a kolozsvár-napocai kisipari termelőszövetkezeteknek is. Kötőgépük alól a megrendelt vagy piacra

szánt kötöttárúk csodaszép darabjai kerülnek ki. De minthogy széles körű elfoglaltságuk miatt az asszonyok rendszerint időzavarba kerülnek, sok helyen itt is a leánygyermek hivatottak kisegíteni őket. Az anyák büszkéek is rájuk, hadd lássa, tudja a majdani anyós, hogy milyen ügyes a jövődöbeli menyé, hogy már zsenge korában is kész a pénzkérésre.

Az 1940 és 1950 közötti évtized a fordulat időszaka volt. Addig csak nagyon kevesen, inkább a szegényebbek jártak be dolgozni a gyárakba. A háború befejeztével azonban megindult az áramlás a két, nagyjából egyenlő távolságra elhelyezkedő ipari központ, Kolozsvár és Egeres felé. Ma a falu férfilakosságának túlnyomó többsége, mintegy száz fiatal munkaeő ingázik. Reggel megy, este jön, s így a településnek számukra valóságos hálólhely jellege van.

A faluban nappal úgyszólván csak öreg férfiakat lehet találni, akik az asszonynéppel együtt a helyi mtsz feladataival birkóznak. De besegetenek második műszakként a munkából délutánonként hazatérő férfiak is. Különösen az olyan munkákba, amelyekben az asszonyok és öregek nem boldogulnak. Ha az állatok gondozásában és egyik-másik mezőgazdasági munkában — hála a faluban is jelenlévő korszerű gépeknek — helyettesíteni is tudják őket, még mindig maradnak olyanok, amelyekben a helyi gazdaság vezetői is számítanak a férfiak munkabírására. Így aztán rájuk is kétszeres teher nehezedik, hiszen feladatuk teljesítése már az ipari vállalatoknál jórészt lekötött energiájukat, de az otthon, a falu kisegítése érdekében még mozgósítják megmaradó erőforrásukat. Külön érdekes tanulmány tárgyát képezné egy olyan felmérés, amely az otthoni túlhasználás hatását a munkahelyi teljesítmény viszonylatában is mérlegelné.

Család és falunépeség

Vista faluképe egyáltalán nem mondható szegényesnek, sokkal inkább mutatósnak és egységesnek, hiszen a falu legtöbb háza új kőház. Az egy főre jutó lakterület, néhány családtól eltekintve, meghaladja még a 15—26 m²-t is. Több olyan család van, ahol egy örökösre két-három ház is szállna. A több irányból befolyó jövedelem biztosította jólét megmutatkozik a falu egész külsején. A hatalmas, faragottkő-házak jó részét vaskapu és modern kerítés egészíti ki.

Aki bemegy a házakba, meggyőződhet arról, hogy a lakás valóban szép és tágas, de a rendkívüli pompát sejtető külső falak mögött tulajdonosaik lakáskultúrája még nem nőtt fel az új lehetőségekhez. Pedig a mosógéptől a porszívóig és a hűtőszekrényig mindennel rendelkezik, amire egy modern háztartásban szükség van. Furcsa azonban, hogy a faluban kialakult értékrend tartalmilag ennyire formális, ennyire anyagi színezetű.

A család élete a nagy lakások konyhájában zajlik le. Alig van olyan ház, ahol télen a konyhán kívül valamelyik helyiséget fűtenék. Ide zsúfolódik össze az asszonynép a gyöngyfüzési, hímzési munkálatok elvégzésére; ha kisebb a család, itt is alszik mindenki. A zárt veranda vagy a konyha közelében valamelyik helyiség amolyan raktár szerepet játszik, ahova eldughatnak mindent, amit nem szánnak a szomszédok

és a látogatók szeme elé. A többi szoba rendszerint *cifra-* vagy *úri bútorttal* berendezve, néha hónapokon keresztül szinte érintetlenül áll.

A faluban élő házaspárok, vagy ahogy itt mondják, „az ágyak száma” 330, a lélekszám pedig pillanatnyilag 1071. A századfordulótól a falu lélekszáma így alakult:

1885	1905	1915	1925	1935	1950	1960	1970	1975
875	1033	1272	1163	1162	1178	1127	1110	1071

Amint kitűnik, az utolsó hatvan év alatt a lélekszám kétszáz fővel — közel 20%-kal — csökkent. A fordulat az első világháború kitörésének idején következett be, hiszen a statisztika szerint a lakosság addig ütemesen növekedő tendenciát mutatott. 1906—1915 között a faluban 425 gyermek született (évente átlag 43), a rákövetkező tíz évben (1916—1925) 249, majd ez a szám 226-ra süllyedt. 1975-ben csupán 8 születést jegyeztek be.

A családalapítás régi hagyományos formája a próbaházasság volt, amely nemcsak Vistán, hanem az egész Kalotaszegen, de különösen a Nádas mentén dívott. Az ilyen esetek száma manapság már apadóban van. A faluban élő 330 házaspárból ma csak mintegy 85 él próbaházasságban. A számítások szerint a fennmaradó 245 párból is 145—150 próbaházassággal kezdte a családi életet. A századforduló táján azonban ez a forma szinte általános volt a faluban. A mai 50 éveseknek mintegy 60%-a, a 40—50 éveseknek pedig kb. 40%-a próbaházasságban élt először.

A szokást kiváltó okok sokrétűek. Az egyik — általuk adott — anyagi természetű magyarázat az, hogy ezáltal elkerülték az akkoriban már nagyon költségessé vált lakodalmakat, hiszen egy-egy ilyen alkalomra 120—150 személy is összegyűlt, akiknek az ellátása nem kis költségbe került. A fiatalok körében különösen divatosak voltak a próbaházasságok, amelyekből az esetek többségében nem lett valódi házasság. Kétszeres pénzmegtakarítás, hiszen így sem a lakodalom, sem a válás nem került pénzbe. A falu szemében a próbaházasságok teljesen egyenértékűek a törvényessel. A családi állapot mégis bizonytalan, s ennek szomorú következménye, hogy a próbaházások mintegy 50%-ának nem születik gyermekük. Ha viszont a gyermek megszületik, a korábbi vadházások összeesküsznek törvényesen is, a gyermek tehát ebben is összekötő kapocs.

A próbaházasságok utóbbi időben bekövetkezett visszaszorulásának gazdasági és társadalmi alapja van. Az emberek nagy része anyagi jólétben él, és „van mit mutogatnia”. Erre pedig a legjobb alkalom a lakodalom. Újabb szokás szerint az előtte levő vasárnap nagy hírveréssel kirakják a falu szeme elé a menyasszony hozományát: a festett *cifrabútort*, a magas *vetettágyat*, a cifra gyöngyös ruhákkal és szőttesekkel rogyásig megtöltött szekrényeket és ládákat, s egy idő óta kirakják az elmúlt években divatba jött *úri bútort* is. A felvirágzott ökrös szekereket a későbbiek során felváltották a lovas szekerek. Ma azonban már az esetek többségében teherautók hordják a hozományt, kivéve a *vetettágyat*, amelyet még nyári poros úton is szántalpakon vontatnak a vőle-

gény házához, hogy „ne rázódjon”. Az asszonyok, leányok és gyermekek kosárszámra viszik a sok edényt, tükröt, üvegneműt, cifra kancsót és tányért. Egyszóval óriási felvonulást rendeznek, hadd lássa a falu, hogy a menyasszony nem üres kézzel megy férjhez. Ezt követi magának a lakodalmas menetnek a végigvonulása a falun, annak régi rendje és módja szerint, a nézők és irigyek tekintetének keresztútjában.

A gazdagság hivalkodó fitogtatásának az új módjai is megjelentek. Névnapi alkalmával a keresztszülők és közeli rokonok rendszerint ajándékokkal „lepik meg” keresztleányukat vagy -fiukat. Az ajándékozás meglepetéses formája azonban már a múlté. Pár év óta az is a falunak szól inkább, keveset törődve azzal, hogy közben elsekélyesedik az ajándékozás örömszerző szándéka. A keresztszülők ugyanis saját otthonuk utcaablakába mintegy közszemlére állítják ki az ajándékozandó ruhanevelő, lábbelit, tortát vagy egyebet. A keresztgyermek jó előre tudja tehát, mit kap ajándékba, s még jó ideig továbbra is csak szemlélni lesz alkalma, mert miután a keresztszülőktől azokat megkapta, szülei is kiállítják saját ablakukba, hogy megmutassák a falunak, hogy az, aki ennyi ajándékot kap, nem akárcsi.

A próbaházasságok számbeli apadásának egy másik oka is van, és ez még maibb fogantatású. A fiúk csaknem mind ipari munkások. Más vidékekről származó ifjakkal találkoznak, barátságot kötnek, és nyilván eszmecserét is folytatnak. Társadalmi, erkölcsi tudatuk fejlődik. Belátják, hogy szorosabb kötelékű, tartalmasabb családi életre van szükség, s ezt a szemléletet egyes esetekben — igaz, még elég ritkán — sikerül a környezetükkel is elfogadtatniuk. Ezzel is magyarázható, hogy a próbaházasságok száma az utóbbi években eléggé leapadt.

Gyermekeszmény — változó hagyományok

Vistán egy idő után az egyetlen gyermek lett az eszmény. A leányos szülők esetében ugyanis a második gyermek fogadása azzal a kockázattal járt, hogy a fiú szülei, akik gazdag menyasszonyra kötöttek egyezséget, a vagyon megosztása miatt „szegénnyé vált” leány helyett gazdagabb párt szereztek fiuknak azok közül, akiknek hozományát nem kell megosztani. Ez alól természetesen akadt kivétel is, de leginkább akkor történt másként, ha az első gyermek fiú volt. Mivel a fiúgyermek megkeresi a magáét és nem kell neki a díszes hozomány, ilyen helyen ma már gyakran szívesen fogadják a másodikat is. Az asszonyok a fiú utáni második gyermeket abban a reményben vállalják, hogy az leány lesz, akit öltöztethetnek, gyöngyözhetnek, férjhez készíthetnek. A leány után még a fiút is nehezen vállalják, hiszen a fiúnak új ház kell majd. Arról meg hallani sem akarnak, hogy a fiú vőként a lányhoz menjen lakni, mert az ilyen vőnek rendszerint a szemére hányják, hogy „senki vagy”. Szállóige is szól erről: „Olyan a sorsa, mintha vő volna.”

Az egy vagy két gyermek (fiú—leány) szokásának fennmaradásáért évtizedeken át mindent megtettek és elkövettek. Ezzel lehet magyarázni, hogy miért alakult ki a múltban a terhesség megszakításának olyan sok káros tapasztalati módja a faluban, s akadtak — még legutóbb is — e bűnös gyakorlatot mesterségszerűen űző, magukat orvosnőnek, aszisztensnőnek kiadó személyek is. Jobbára az ő tevékenységük következménye volt, hogy a születések száma, pl. az utóbbi pár évben is, vé-

szesen csökkent, bár ebben kétségkívül szerepe volt egy korábban gyökeret vert — visszaszorított — tapasztalati terhesség-megszakító gyakorlatnak is. Mindenesetre 1970—75 között csekély hat év alatt 66%-kal csökkent a születések száma.

1970	1971	1972	1973	1974	1975
24	15	14	11	9	8

A fenti táblázat tanúsága szerint az érintett rövid időszak alatt a sarjpadás egyenesen elképesztő. Ha a szokványos számítást alkalmazzuk, Vistán ezer lakosra csupán 7,5 élveszületés esik, szemben az országos átlaggal, amely 1972 óta 19-re állandósult. A szaporulat vészes mélypontjának törvénytelen előidézése annál is inkább nyilvánvaló, mert olyan időszakban következett be, amikor a gyermekek elhelyezkedése, taníttatása és munkájuk után történő érvényesülése jóval könnyebb, mint például az 1915—1925-ös évtizedben, mikor a világháború és az azt követő nincstelenség ellenére a faluban ezer lakosra csaknem 25 élveszületés esett.

Ennek a jelenségnek a teljes ismeretéhez azt is tudni kell, hogy Vistán, de az egész Nádas mentén, a gyermekáldás ügyében kizárólag az asszonyok határoznak. Maguknak a fiatalasszonyoknak azonban általában alárendelt szerepük van a határozathozatalban. Legtöbbször anyjuk vagy anyósuk, de leginkább azok szövetségesei döntenek, akik addig beszélnek az anyának vagy anyósuknak, mígnem az meggyőzi leányát vagy menyét, aki „belátja”, hogy „igazuk van”.

Közrejátszik itt — szemben a Felszeg legtöbb falujában, helységében uralkodó szemlélettel — az a múltbeli csökevény is, hogy a terhességmegszakítást és a magzatelhajtást nem ítélik el. Sőt, amint még ma is gyakran előfordul, utána örömet fejezik ki afölött, hogy asszonytársuk „megszabadult a bajtól”. Az illető asszony felemelt fejvel, cifrán felöltözve mehet végig a falun, sőt bizonyos büszkeséget is érez, amit egyáltalán nem is akar titkolni. Ha viszont a terv nem sikerül, az anyós gyakran végigsíránkozza a falut, hogy menyé milyen szerencsétlen, hogy megjárta. Ilyen „sikertelenség” után az asszony szégyelli állapotát, otthon ül, hogy ne legyen kitéve a megalázó sajnálkozásoknak.

Gyermekközpontúság?

A Nádas mentén valamilyen matriarchátus-félével állunk szemben. Bárhogy igyekeznek is a látszatot megőrizni a férfiak, Vistán lényegében asszonyuralom van. A munkásférfiak ifjúkoruktól egész nap távol vannak családjuktól, az asszonyok pedig otthon intézik a család ügyeit. Ez a „kettősség” egyik Nádas menti faluban sem ilyen kirívó, talán csak Mákó hasonló Vistához ilyen tekintetben. A gazdasági munkák elvégzése, a gyermek vagy gyermekek nevelése, öltöztetése, a jövőről való gondoskodás, férj- vagy feleségkeresés, férjhez készítés, mind-mind az asszonyok feladata. Ezt bámulatra méltó kitartással végzik is, sőt még másra is marad energiájuk. A gyöngyözésbe annyira belemerülnek, hogy a legtöbb háznál nincs is rendes főzés. A munkából hazatérő férjet

sokszor nem várja főtt étel. A lányokat nem tanítják meg főzni: majd megtanul az anyós keze alatt, miután férjhez ment. Manapság a legtöbb leány már fenni sem tanul meg. Nincs is szükség rá, hiszen a boltból szerzik be a szükséges vászonneműt. Az egyetlen gond, az egyetlen cél a leányt férjhez készíteni, cifra ruházattal, különleges kelengyével.

A gazdag hozomány előteremtéséhez sok pénzre van szükség, ami a pénz őrzésében és beosztásában is divatot változtatott. Míg régebben a férfiak kezelték és valósággal őrizték a pénzt, most a legtöbb helyen fizetéskor a férj leszámolja az asszonynak a keresetét. Kivéve azokat az eseteket, amikor egyes férfiak a pénzüket elisszák: hiszen a falu kocsmája csaknem minden este tele van. Az asszonyok, ha megneszelik a szándékot, ott teremnek és elszedik férjüktől a pénzt. Talán csak akkor kevésbé szoros a „régula”, ha nincs gyermek vagy ha csak fiúgyermek van. Igaz, hogy ilyen esetekben a feleségek is többet megengednek maguknak: a régi fonóházi szokás mintájára összepótolnak, és néha fényes nappal alaposan az üveg fenekére néznek. Ki tudná megmondani, ilyenkor min keseregnek? Talán ők is szívesebben készítenék férjhez a leányukat, ha lenne kit. Fiatalabb korukban elvetették, öregebb korukban pedig sóvárognak utána.

Az asszonyok a kelengyekészítés bővületében élve, gyakran elfojtanak leánygyermekükben minden továbbtanulási vágyat. Mert kit staffirozzon, öltöztessen, cifrázzon az anya, ha majd egy szép napon az egyetlen valamiféle „doktorné vagy tanárné” lesz, és nem kell majd neki a sok *gyöngyös bojt, váll és szoknya*? Ennek a féltésnek tulajdonítható, hogy az utóbbi tíz évben csupán három leány érettségizett, s azok is nagy harcok árán szabadultak otthonról.

Vistán az olvasást nem tartják asszonyhoz illőnek. Ők maguk úgyszólván semmit sem olvasnak, s leányukat sem engedik, hogy azzal az időt töltsse, mert mint mondják: *csak rosszat tanulnak a könyvből*. Ha valamelyik leánynak vagy asszonynak kedve kerekedne az olvasáshoz, ugyancsak dugdosnia kell a könyvet, nehogy anyja vagy anyósa meglássa. Évekkel ezelőtt a falu tanítónője, a kultúrház könyvtárosa a gyermekeknek azzal a meghagyással osztott ki könyveket, hogy édesanyjuk olvassa el. Úgy került vissza valamennyi, ahogy elvitték.

Ennek a különös életfelfogásnak az első áldozatai a leányok. Anyagi függőségük miatt egyetlen út nyílik előttük az életben: a férjhez menés. Milyen különös, hogy tizennyolc évig készítik férjhez őket, s végül is nem engedik kiteljesedni boldogságukat. A *pengyelyes násznagyok*, a *bonyók* sokszor úgy boronálják össze a fiatalokat, hogy azok a legkisebb vonzalmat sem érzik egymás iránt. Gyakran így vigasztalják az elkeseredett fiatalokat: „Szerelemből nem lehet megélni.” Vagy: „Ahányan szeretik a faluban egymást, az mind elférne egy szekéren.” A fiatalok ajkáról pedig gyakran hangzanak fel a Nádas mentén oly gyakori kesergők, amelyek tömören mondják ki a leplezetlen igazságot:

A párnának a két széle elszakad,
S a közepe tiszta újan megmarad.

Különös mikrokozmosz ez, ahol az anyósok és az anyák mindenképpen kivívják akaratukat. Ők párosítják össze a fiatalokat, de ők is kergetik el menyüket, ha az nem nyeri el tetszésüket. A fiatalok elő-

szőr megpróbálnak tiltakozni, de az ellenállásra fordított erejük megtörik, szétmorzsolódik az apró-cseprő harcokban, és végül belefáradva a küzdelembe és beletörődve sorsukba, tehetetlenül sodródnak az árral. Észre sem veszik, hogy akaratuk ellenére annyira belenevelődnek a tegnap még általuk is kegyetleneknek tartott hagyományokba, hogy mire gyermekük lesz, már ők is éppen úgy viselkednek, mint korábban anyjuk, anyósuk, nagymamájuk.

A leányoknak ebben a kiszolgáltatott helyzetben egy halvány reménysugárt csak a fiúk hoznak, akik önálló anyagi alappal rendelkeznek (ipari munkások, és ingáznak az otthon és a munkahely között). Annyi bizonyos, hogy a fiúk életszemléletének változása előremutat, máris feszegetni kezdte e zárt hagyományrendszer falait, és várható, hogy ellenállásuk előbb-utóbb meghozza a kívánt változást. Egyelőre azonban az asszonyok hatalma szilárd. A közösség életében és szokásaiban jelentkező új vonások is mind az asszonyok „leleményességéhez” és hiúságához fűződnek.

Sokan érzik, sejtik már, hogy a különben mutatós és rendkívül érdekes szokások új hajtásai — amelyeknek központjában a gazdagság fitogtatása áll — hamis értéküknél fogva megőrzésre nem érdemesek. Túlnövéseik néha éppenséggel elrejtenek valamit, valamit, amit hétköznapiaknak hívunk, s amelyeknek valóságát és sivárságát takargatni kell.

Érzelmi indíttatás

A férfiak távolléte miatt az anyákra zúduló otthoni feladatok közepette — amelyeknek sorában, mint láttuk, jelentős helyet foglal el az öltözködési verseny —, úgy látszik, az anyáknak alig marad lelki energiájuk és érzelmi tartalékuk arra, hogy gyermekeiket a jövedelmet hozó gyöngyözésen és kötésen kívül más egyébre is megtanítsák. Elfeledkeznek arról a mindennél fontosabb hivatásukról, hogy sarjaikat szeretetük bűvkörében dédelgetve, énjük kisugárzásában felkészítsék az élet bonyolult kérdéseinek megválaszolására. Megnyugtatják magukat azzal, hogy a fiataloknak a műveltséget az iskolában, a szakmai ismereteket pedig a munkahelyen kell elsajátítaniuk. Nem probléma számukra az, hogy vajon hol és ki fejleszti ki ezekben a segítőkészség, önzetlenség, együttérzés, áldozatkészség stb. tulajdonságait, ha nem a család? Holott ezeket a magasabbrendű emberi tulajdonságokat csakis a szülő és legfőképpen az anya képes átültetni gyermeke lelkébe, az érzelmi ráhatás sokszínű skálája által. Minden jel arra mutat, hogy a vistai szülők az érzelmi feltarisznyálást nem tekintik saját feladatuknak, hanem csak a megélhetés anyagi feltételeinek előteremtését. De még ezt sem mindig feltétel nélkül, hiszen a gazdag hozománnyal nemcsak az új életet kezdő fiatalok életét kívánják gondoktól mentesebbé tenni, hanem saját anyagi erejüket is fitogtatni a falu előtt. Magára az életre való felkészítésükben, minden anyagi áldozatuk ellenére is, túlságosan sok az önzésen alapuló ráció, és gyenge a lélekformáló érzelmi indíttatás. Pedig az élet megpróbáltatásainak elviselésére a gyermekek számára éppen ez adja a kiálláshoz szükséges alapállást és biztonságérzetet.

Elfoglaltságuk miatt az asszonyok faluszerte holt időnek vélik a kicsinyekkel való foglalkozást. Nem régen az iskola tanítói megkérdezték tanulóikat, hogy vajon hányat tanítanak otthon énekelni, táncolni, hányal szoktak játszani és hánynak mondtak valaha is mesét. Bár az eredményt előre sejtettük, mégis meglepődtünk a rideg valóság láttán. Az iskola 69 tanulója közül mindössze 8 hallott a szüleitől vagy nagyszüleitől iskolás koráig vagy tanuló korában mesét, azt is leginkább betegségük idején, amikor valamelyik szülő az ágyukhoz volt kötve. Mindössze csak négynek énekeltek, háromnak mutatta meg valamelyik felnőtt, hogyan kell táncolni, és kilencet vontak bele a társasjátékok valamelyikébe, leginkább a kártyázásba. A valóság még elképesztőbben hat, ha azt is látjuk, hogy azok a boldog tanulók is, akik pár esetben a szülők figyelmét élvezik, rendszerint ugyanazok.

Az óvoda kicsinyei között is hasonló a helyzet. Bevallásuk szerint mindössze három gyermeknek mondtak otthon mesét, de abból is egyik értelmiségi szülők gyermeke.

A legtöbb szülő úgy vélekedik, hogy „ott a rádió, tévé, a lemezjátszó, hallgatja eleget”. Igen, az valóban minden háznál van. Valószínűleg a képernyőn meg is nézik az esti mesét, mert a gyermeki lélek ösztönösen vonzódik a meséhez. Képzeltvilágának bővítése szinte elképzelhetetlen anélkül. Ezek azonban másképp hangzanak az anya vagy nagyanya szájából, mint a képernyőről. Más az érzelmi fűtöttségük és hangulatuk, más az időzítésük és lélekhez szabottságuk, de alkalmi jellegüknél fogva nagyobb a nevelő értékük is.

A gyermekeket azonban a közvetlen hatások is nevelik. S ha az elhidegült szülők és gyermekeik közti családi perpatvarok előttük játszódhatnak le, szinte lehetetlen, hogy a látottak és hallottak ne formálják, ne alakítsák lassan kifejlődő véleményüket és állásfoglalásukat.

A gyermekekre mély benyomást gyakorol a szülőknek a nagyszülőkkel való bánásmódja.

A gyermekek, akiknek legtöbbje a nagyszülők gyámolítása alatt nő fel, látják helyzetüket és holtuk napjáig őrzik akkor szerzett benyomásaik emlékét. Az utóbbi időkig különösen szomorú volt a magára maradt öregemberek sorsa. Régebben sok öreg halt meg a munkahegyen, mert emberfeletti akarattal, amíg csak bírta, igyekezett hasznossá tenni magát a család számára, hogy ne jusson azok sorsára, akiket kipakoltak a *pajtába*. Nem is egy ilyen öreg halt meg az istállóba kikapott priccsen, a szolgák helyén. Nem is olyan régen, mintegy húsz éve jutott erre a szomorú sorsra utoljára egy vistai öregember. Az ötvenes évektől kezdődően, amióta jó részük szociális vagy mtsz-nyugdíjat kap, a bánásmód valamit javult, hiszen a mai öregek alig szorulnak a fiatalokra.

A családi megbeszélések során a gyermek azt is hallja, a hétköznapi igyekezetekből kiérzi, hogy a szülők törekvése, munkája és egész élete gyermekközpontú, amelynek fókuszában ő, az egyetlen áll. Neki épül a ház, érte küzd az apa, vagy érte és neki gyöngyöz évtizedekig a ház asszonynepe. Különleges központi helyzete a családban egyre nagyobb biztonságérzetet ad neki. Lassan megszokja, majd pedig elvárja, sőt később meg is követeli, hogy környezetében minden érte történjék. Valóságos családi zsarnokká válik, aki zsenge kora ellenére minden el-

képzését megvalósíttatja környezetével. A leányok rendszerint ruházat és kelengyekészítés tekintetében válnak a leginkább telhetetlenekké. Egyik ruhát a másik után követelik, a szép bútornál is szebbet kívánnak. Ezt a lemondani nem tudó, mindig „elsőnek lenni”, „kivagyiság” viszonyulást is éppen a gyermekek jó részének kiváltságos egykehelyzete alakította ki, amely a nevelés számára megoldhatatlan helyzetet teremt a családban.

A faluban a hetvenes évek előtti viszonylagos sarjállandóságnak köszönhetően három tanerős iskola működik. Nem sokáig, hiszen pár év múlva, amikor a rákövetkező időszak évi 8—9 szülöttje az iskolába kerül, már egy-, legjobb esetben kéttanerősre fogyatkozik.

Nem lehet kétséges, hogy a meggyorsult társadalmi fejlődés érvényesíti hatását még ennek a zárt falusi közösségnek a szerkezetére és kultúrájára is. Nem is lehet ez másként, hiszen a falu élete úgyszólván a közeli, rohamosan fejlődő nagyvároséhoz kötődik. Fejlődését és átalakulását is az egész társadalmi mozgás részeként kell értelmeznünk, mert a vistai faragottkő-házak és berendezéseik, valamint az itt lakók ruhadarabjai ugyanazon történeti hajtóerő hatásaként váltak parádéssá, cifrává, fényűzővé, mint amely a közeli nagyváros (s az ország más városai) ipari fejlődését lendületesebbé, rohamosabbá tette.

A falu fejlődésének még ma is velejárója a reprezentálásra való törekvés, és bár a mai öltözetdarabok és népi textíliák népművészeti szempontból kétségtelenül értéktelenebbek az egykoriaknál, így is figyelemre méltóak, mert annak az életszínvonalnak a művészi kifejezései, amelyet régi hagyományos formáik megőrzésével s azok „tökéletesítése”, változtatása és díszítése árán igyekeznek megvalósítani.

A „reprezentációs tárgyak” között megújhódva ugyan, de még ma is ott találhatók a cifra-, virágos bútorok, a magasra vetett ágyak, az ősi szabású, de csillogó gyöngyökkel díszített ruhák. De már ott vannak a polgárosultság kétségtelen mutatói, az „úri bútor”, a mosógép, a hűtőszekrény is, amelyek a hagyományos népi és az új polgári kultúra konfliktusát sejtetik, de ugyanakkor annak feloldódási folyamatát is előrevetítik. Közben pedig az új életnek olyan „státuszjelzői” alakulnak ki, amelyek elkülönítik Vistát a többi falvak lakóitól. Tovább épül az a külön világ, amely ma is egyedivé, jellegzetesen vistaivá teszi őket.